

TYPY PARKÓW WIEJSKICH W KRAJOBRAZIE ROLNICZYM NA PRZYKŁADZIE KRAINY KOTLINA SANDOMIERSKA

Beata FORMAL-PIENIAK, Czesław WYSOCKI

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Katedra Ochrony Środowiska

Słowa kluczowe: krajobraz rolniczy, park wiejski, typ parku

Streszczenie

W pracy przedstawiono wyniki badań dotyczące zróżnicowania kompozycyjnego parków wiejskich. Wyodrębniono 10 typów parków wiejskich na terenie Krainy Kotliny Sandomierskiej, które zróżnicowane są głównie warunkami fizjograficznymi. Badania terenowe przeprowadzono w 51 parkach w stylu krajobrazowym (XVIII–XIX w.), założonych na siedliskach gęrdowych (*Tilio-Carpinetum*). W celu opracowania typów parków wiejskich wykorzystano także mapy topograficzne w skali 1:10 000 oraz zdjęcia lotnicze w skali 1:26 000 z lat 2002–2004.

WSTĘP

Celem badań było opracowanie typów założeń dworsko-parkowych na obszarze Krainy Kotliny Sandomierskiej, zdefiniowanych przede wszystkim warunkami fizjograficznymi. Założenia dworsko-parkowe polskiej wsi są zróżnicowane ze względu na lokalizację dworu lub pałacu, małą architekturę, elementy środowiska ożywionego i nieożywionego, układ kompozycyjny, wartości kulturowe i stanowiły obiekty badań wielu naukowców, np. CIOLKA [1978], BOGDANOWSKIEGO [1971; 1976; 1996] i MAJDECKIEGO [1972; 1993].

W dzisiejszych czasach nie wszystkie założenia dworsko-parkowe zachowały się w pełnej świetności. Niektóre parki są bardzo zniszczone i trudno wyodrębnić

główne założenia kompozycyjne, charakterystyczne dla danego obiektu. Opracowane wyniki badań mogą zostać wykorzystane w formułowaniu zaleceń rewitalizacji przekształconych obiektów na obszarze Krainy Kotlina Sandomierska.

MATERIAŁ I METODY BADAŃ

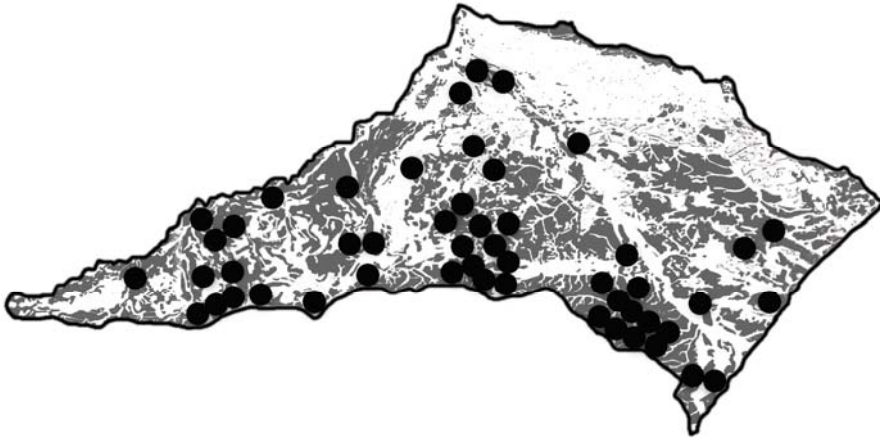
Badania prowadzono w 51 parkach wiejskich w stylu krajobrazowym (XVIII i XIX w.) na obszarze Krainy Kotlina Sandomierska (rys. 1). Rozmieszczenie tych parków ma charakter rozproszony (rys. 1, 2). Rozmieszczenie dworów i parków ma niewątpliwie duży związek z typami gleb, gdyż zakładano je głównie na glebach żyznych – brunatnych [FIJAŁKOWSKI, KSENIAK, 1982].

Rys. 1. Lokalizacja Krainy Kotlina Sandomierska wg podziału geobotanicznego MATUSZKIEWICZA [1993]

Fig. 1. Location of Sandomierska Basin according to MATUSZKIEWICZ [1993]

Gleby żyzne nie zajmują dużych powierzchni Krainy Kotlina Sandomierska. W części północno-wschodniej znajdują się duże kompleksy leśne (Puszcza Sandomierska, Lasy Janowskie, Puszcza Solska, Lasy Sieniawskie), które nie sprzyjały osadnictwu i powstawaniu parków, m.in. ze względu na występowanie obszarów bagnistych [MARUSZCZAK, 1952]. Badane parki wiejskie występują na siedliskach łąk odmiany małopolskiej (*Tilio-Carpinetum*). Wpisane są one w rejestr zabytków.

Rys. 2. Rozmieszczenie parków wiejskich na obszarze Krainy Kotliny Sandomierska

Fig. 2. Location of country parks in the Sandomierska Basin

Współcześnie zachowane założenia dworsko-parkowe na terenie Krainy Kotliny Sandomierska, będące przedmiotem badań, zostały ukształtowane lub zmodyfikowane na przełomie XVIII i XIX w. Główny nurt sztuki ogrodniczej był skierowany na przebudowę dawnych układów geometrycznych w stylu ogrodów krajobrazowych, na ich rozszerzenie terytorialne lub wzbogacenie o nowe elementy flory. Badania terenowe zostały wykonane w latach 2004–2005 i obejmowały inwentaryzację poszczególnych elementów ożywionych i nieożywionych parków dworskich. Do klasyfikacji typów parków wiejskich przyjęto kryteria podane w tabeli 1.

Tabela 1. Kryteria oceny, według których przeprowadzono klasyfikację typów parków wiejskich**Table 1.** Criteria of parks' classification

Kryteria główne Main criteria	Kryteria szczegółowe Specific criteria
Ukształtowanie rzeźby terenu Land relief	2 terasy 2 terraces teren płaski flat area
Elementy wodne (stawy lub ciek) Water elements (ponds or water courses)	staw, stawy pond, ponds ciek (mały kanał, rzeka) water course (small channel, river) złożony system wodny (stawy, ciek) complex water systems (ponds, water courses) brak elementów wodnych no water elements
Lokalizacja dworu Location of the manor house	w centralnej części parku in central part of the park na obrzeżach założenia on the edge of the park

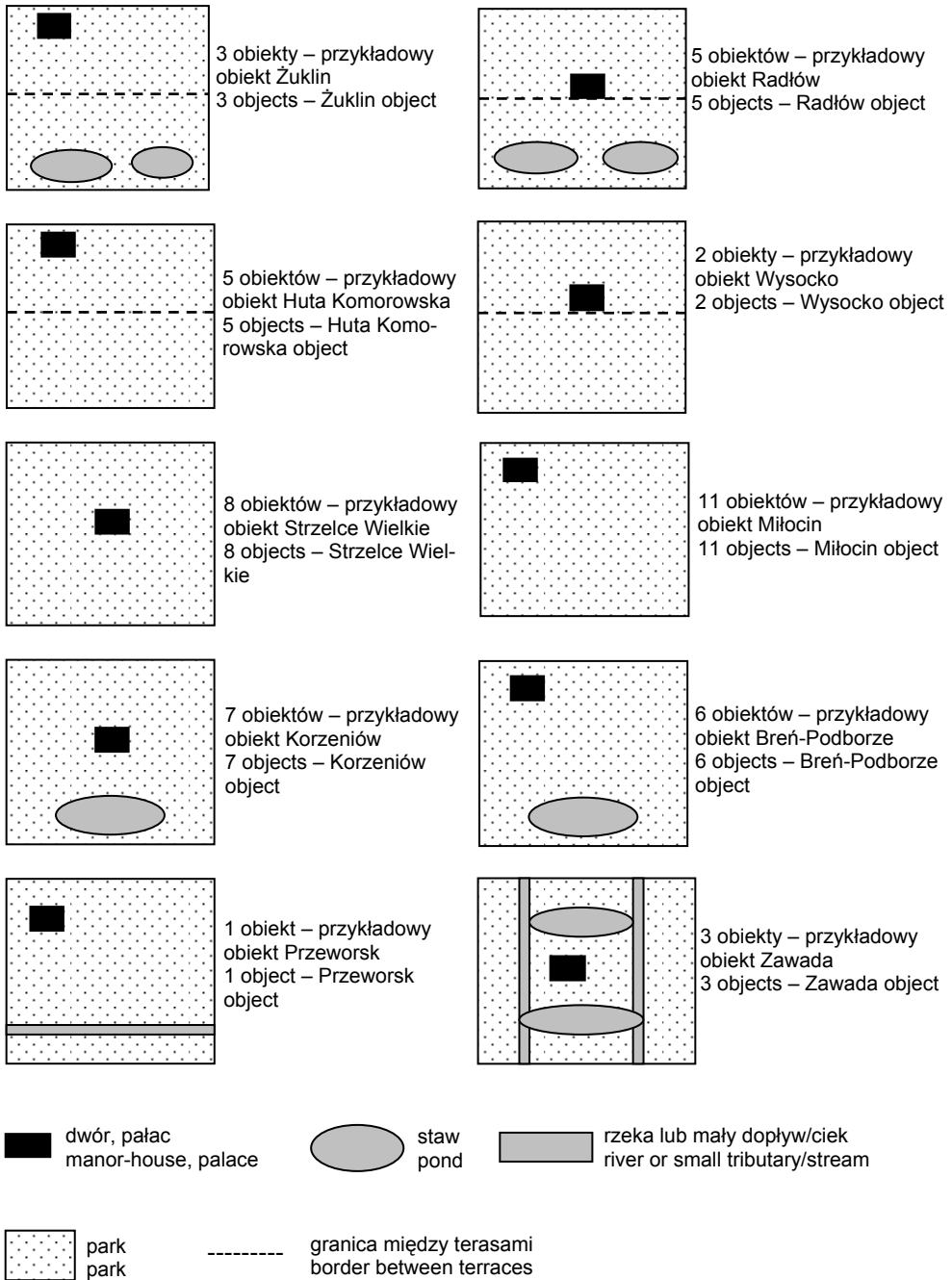
W celu opracowania typów założeń dworsko-parkowych w stylu krajobrazowym wykorzystano również mapy topograficzne w skali 1:10 000 oraz zdjęcia lotnicze w skali 1: 26 000 z lat 2002–2004.

WYNIKI BADAŃ I DYSKUSJA

Założenia dworsko-parkowe są zróżnicowane ze względu na ukształtowanie rzeźby terenu, obecność lub brak elementów wodnych oraz lokalizację dworu. Wyróżniono 10 typów parków wiejskich (rys. 3), spośród których dominują obiekty bez elementów wodnych oraz z lokalizacją dworu na obrzeżach założeń dworsko-parkowych – 11 obiektów (typ parku VI). Wyodrębniono założenia dworsko-parkowe o różnym ukształtowaniu terenu: ukształtowanie terenu poprzez dwie terasy – górną i dolną (15 obiektów – rys. 2) i założenia dworsko-parkowe bez teras – 36 obiektów (rys. 2). Cechą wspólną w tych złożeniach dworsko-parkowych ze zróżnicowanym ukształtowaniem rzeźby terenu jest położenie dworu na terasie górnej. Dwór stanowi główną dominantę obiektu i znajduje się w centrum (typ parku II i IV) lub na obrzeżach założenia parkowego (typ parku I i III). Elementy wodne, tj. stawy, są zlokalizowane bezpośrednio u podstawy terasy górnej w 8 obiektach (typ parku I i II) (rys. 3). W parkach o płaskiej rzeźbie terenu również dwór jest zlokalizowany w centralnej części obiektu (typ parku V, VII, X), bywa również na jego obrzeżach (typ parku VI, VIII, IX). W założeniach dworsko-parkowych o nieurozmaiconej rzeźbie terenu jest większa różnorodność elementów wodnych. W parkach tych, oprócz stawów, znajdują się także rzeki lub drobne ciekі, np. w Przeworsku (typ parku IX) lub złożony kompleks elementów wodnych np. w Medyce czy Zawadzie (typ parku X).

W sześciu typach parków (I, II, VII, VIII, IX, X) występują elementy wodne, które stanowią istotny element kompozycyjny założeń dworskich w stylu krajobrazowym. Najmniej jest parków ze złożonym systemem wodnym (tzn. stawy oraz ciek – 3 obiekty), a także z dwoma terasami, dworem w centralnej części założenia, bez elementów wodnych – 2 obiekty. Na badanym obszarze wyróżniono tylko jeden obiekt z pojedynczym ciekim (tab. 2).

Szczególnie ważna w komponowaniu parków krajobrazowych była umiejętność wykorzystania ukształtowania terenu do wydobycia jego walorów estetycznych, związanych z prądami filozoficznymi głoszącymi „powrót do natury” [BERNAT, 2005]. Wykorzystywano najczęściej naturalną rzeźbę terenu [FIJAŁKOWSKI, KSENIAK, 1982], zadrzewienia, zbiorniki wodne, konfigurację terenu, układ powiązań z otaczającymi obszarami [RYLKE, 1987] i inne naturalne enklawy lasów i łąk [FIJAŁKOWSKI, KSENIAK, 1982; OLACZEK, 1970]. W założeniach dworsko-parkowych na terenie Krainy Kotliny Sandomierskiej dwór znajduje się w centralnej części lub na brzegu założenia dworsko-parkowego [PIÓRECKI, 1995]. W drugiej połowie XX wieku zaszły ogromne zmiany w układach przestrzennych (np.

Rys. 3. Typy parków wiejskich na obszarze Krainy Kotlina Sandomierska

Fig. 3. Types of country parks in the Sandomierska Basin

w Grębowie). Dwa okresy w historii miały wpływ na katastrofalne zmiany w założeniach dworsko-parkowych, tj. reforma rolna oraz działalność Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa i bezprawne zniszczenie resztek tego, co jeszcze pozostało. W wielu ogrodach całkowitemu zniszczeniu uległy liczne budowle historyczne i inne elementy architektury ogrodowej, układy hydrologiczne, partery wodne i kwiatowe, rzeźby parkowe, układy drogowe, zabudowania folwarczne, także bogate kolekcje roślin szklarniowych. W związku z tempem zmian i zniszczeń, jakie zaszły w tym okresie, nie można odtworzyć niektórych wykazów florystycznych, a także rozplanowań historycznych. Przykładem jest obiekt w Bielinach, gdzie wysadzono wiele drzew w zwartych plantacjach, które zakłócają nie tylko stare osie widokowe, ale również historyczną kompozycję roślin, a także wewnętrzny układ komunikacyjny. Wyjątkiem są Charzewice, które w ordynacji Księstwa Lubomirskich były drugim ośrodkiem ogrodniczym w Małopolsce (pierwszy w Miżyńcu pod Przemyślem). Ponadto oranżerie, palmiarnie czy figarnie zachowały się nieznacznie, najczęściej już znacznie przebudowane. Oranżeria w Zbydniowie o oryginalnej konstrukcji została zamieniona na kaplicę, a następnie opuszczona. Również oranżerie w Grębowie i Charzewicach uległy całkowitemu przekształceniu. Wraz z zanikiem oranżerii i zespołów szklarniowych całkowitemu zapomnieniu uległy partery ogrodowe. Założenie dworsko-parkowe w Pełkini zostało zachowane w okresie powojennym, ponieważ uznano je za rezerwat przyrody [PIÓRECKI, 1995]. Parki wiejskie, mimo licznych przekształceń i zniszczeń, w dalszym ciągu pełnią istotne funkcje historyczno-przyrodnicze. Obiekty te postrzegane są jako „zielone wyspy” w krajobrazie rolniczym i mają wpływ na zwiększenie bioróżnorodności w krajobrazie rolniczym [FORNAL-PIENIAK, WYSOCKI, 2007].

WNIOSKI

1. Kryteria oceny, przyjęte do wyróżnienia typów parków wiejskich Krainy Kotliny Sandomierska, należy uznać za słuszne.
2. Spośród dziesięciu typów parków wiejskich dominują obiekty o niurozmaiconej rzeźbie terenu.
3. Stawy, ciekі, które wyróżniono w sześciu typach założeń dworsko-parkowych, stanowią istotne elementy kompozycyjne parków wiejskich.
4. We wszystkich założeniach dworsko-parkowych o zróżnicowanej rzeźbie terenu dwór stanowi dominantę krajobrazową, gdyż zlokalizowany jest na górnej terasie danego obiektu.
5. Wyniki badań, w których na podstawie zachowanych głównych układów kompozycyjnych wyróżniono 10 typów parków wiejskich, stanowią wyjściowy materiał dla podejmowania prac nad odtwarzaniem przekształconych założeń dworsko-parkowych w krajobrazie rolniczym Krainy Kotliny Sandomierska.

LITERATURA

- BERNAT S., 2005. Rola rzeźby terenu w krajobrazie założeni parkowych doliny Bugu. *Aura* 4 s. 22–23.
- BOGDANOWSKI J., 1971. O ratowaniu starych parków – zabytków przyrody i sztuki. *Biul. ZGLOP* 10 s. 3–8.
- BOGDANOWSKI J., 1976. Czy parki podworskie muszą zginąć? *Aura* 9 s. 7–9.
- BOGDANOWSKI J., 1996. Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej. Wybrane problemy. Kraków: Zakł. Graf. PKrak. ss. 71.
- CIOLEK G., 1978. *Ogrody polskie*. Warszawa: Arkady ss. 295.
- FIJAŁKOWSKI D., KSENIAK M., 1982. Parki wiejskie Lubelszczyzny. Stan, ochrona i rewaloryzacja biocenotyczna. Warszawa: PWN ss. 410.
- FORNAL-PIENIAK B., WYSOCKI Cz., 2007. Country parks as ‘green islands’ in agricultural landscape. *Ann. Wars. Univ. Life Sc. – SGGW Horticult. And Landsc. Architect.* nr 28 s. 179–188.
- MAJDECKI L., 1972. *Historia ogrodów*. Wyd. 2. Warszawa: PWN ss. 941.
- MAJDECKI L., 1993. *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeni ogrodowych*. Warszawa: PWN ss. 385.
- MARUSZCZAK H., 1952. Stan i zmiany lesistości województwa lubelskiego w latach 1830–1930. *Ann. UMCS Sect. B* vol. 5 s. 109–178.
- MATUSZKIEWICZ J.M., 1993. *Krajobrazy roślinne i regiony geobotaniczne*. *Pr. Geogr.* 158 ss. 107.
- OLACZEK R., 1970. Aktualne zagadnienia ochrony i zagospodarowania parków wiejskich. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 26 (4) s. 10–25.
- PIÓRECKI J., 1995. *Zapiski z dziejów ogrodów małopolskich*. *Ogrody w Krasiczynie, Pełkiniach, Zarzeczu i Łańcucie (część pierwsza)*. *Arboretum Bolestraszyce* 3 s. 25–35.
- RYLKE J., 1987. *Wartości starych parków*. Warszawa: Wydaw. SGGW ss. 92.

Beata FORNAL-PIENIAK, Czesław WYSOCKI

TYPES OF COUNTRY PARKS IN AGRICULTURAL LANDSCAPE – AN EXAMPLE OF THE SANDOMIERSKA BASIN

Key words: agricultural landscape, country park, type of country park

S u m m a r y

Country parks are very important elements in an agricultural landscape. The main purpose of this article was to distinguish typical types of country parks in the Sandomierska Basin depending on physiographical conditions. The field study was done in 51 country parks. Parks were established in oak-hornbeam sites in the 18th to 19th century. Parks’ composition was analysed using topographical maps (1:10 000) and aerial photos (1:26 000). Ten types of country parks were distinguished in the Sandomierska Basin.

Recenzenci:

dr Maria Baranowska-Janota

dr hab. Zbigniew Myczkowski – prof. PK

Praca wpłynęła do Redakcji 29.10.2008 r.